

Joannes Paulus II

Mato ZOVKIĆ

MEĐURELIGIJSKI SUSRETI IVANA PAVLA II. OD ASIZA 1986. DO SARAJEVA 1997.

Sažetak

Na poziv Ivana Pavla II. u Asizu se 27. listopada 1986. skupilo 67 poglavara iz 12 kršćanskih Crkava i nekršćanskih religija svijeta na Dan molitve i posta za mir u svijetu. Od tada Papa i njegovi suradnici podržavaju "duh Asiza" kao novu razinu međureligijskog dijaloga i suradnje. U članku je donesen pregled Papinih susreta sa židovskim i muslimanskim predstavnicima od 1986. do 1996. Posebno su prikazani Papini susreti s predstavnicima bosanskih muslimana od 1991. do 1996. Ovaj Papa dosljedno provodi nauku Drugog vatikanskog sabora o vjerskoj slobodi i nekršćanskim religijama vjerujući da različite religije mogu ustrajati u svom učenju i tradiciji a ipak plodno surađivati na općem dobru naroda i pojedinaca u pluralističkom svijetu.

Jedna od velikih novosti II. vatikanskog sabora jest dijalog i suradnja Katoličke Crkve s nekršćanskim religijama. Za razliku od Tajništva za jedinstvo kršćana, koje je Ivan XXIII. osnovao prije koncila te mu dao snagu jedne od koncilskih komisija, dijalog s nekršćanima sazrijevao je tijekom koncila. Tako su u jesen 1963. neposredno prije i tijekom II. zasjedanja neki biskupi azijskih i afričkih biskupija tražili da se osnuje tajništvo za nekršćane, da se pozovu kao promatrači i predstavnici nekršćanskih religija te da se u saborske dokumente ozbiljno utka nova refleksija Crkve o nekršćanskim religijama.¹ Tajništvo za nekršćane osnovao je Pavao VI. 19. svibnja 1964. a Ivan Pavao II. preobrazio ga je 28. lipnja 1988. u Papinsko vijeće za međureligijski dijalog.²

Osnovni doktrinalni dokument na kojem se temelji novo poimanje nekršćanskih religija jest Deklaracija o vjerskoj slobodi koja u latinskom službenom naslovu *Dignitatis humanae personae* (Dostojanstvo ljudske osobe) nosi ključni pojam. Zbog dostojanstva ljudske osobe, nitko ne smije biti silom tjeran da se odrekne svoje vjere te da je prakticira pojedinačno i u svojoj vjerskoj zajednici. Dakako uz uvjet da svojim poimanjem i prakticiranjem vlastite religije ne narušava slobodu drugih ili opće dobro šire zajednice. Taj pojam sabor je prihvatio iz novijeg

1 Usp. G. CAPRILE, *Il Concilio Vaticano II: Secondo periodo 1993-1994, Volume III*, Roma 1966, str. 6, 30, 313-317 i dr.

2 Usp. *Annuario pontificio per l'anno 1997*, 1837.

međunarodnog ustavnog prava, a u koncilske dokumente utkali su ga američki biskupi i teolozi na temelju iskustva tamošnje Crkve koja stoljećima nije povlaštena ni progonjena.³ Iz takvog poimanje religijske slobode izrasla je saborska nauka o nekršćanskim religijama, utkana u LG, AG, GS te osobito u Deklaraciju o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama.⁴ Kad je krakovski nadbiskup kardinal Karol Wojtyła 16. listopada 1978. bio izabran za papu, izabrao je za svoje novo ime Ivan Pavao II. sa željom da nastavi saborsku obnovu Crkve koju su započeli njegovi predšansici Ivan XXIII, Pavao VI. i Ivan Pavao I. Dio te obnove jest i dijalog s nekršćanskim religijama.

Asiz 1986. i duh Asiza koji traje

Na blagdan Obraćanja sv. Pavla 25. siječnja 1986. u Rimu je najavljena odluka Ivana Pavla II. da za 27. listopada te godine pozove u Asiz poglavare kršćanskih Crkava i velikih religija svijeta na post i molitvu za mir u svijetu. Kardinal Etchegaray počeo je odmah obilaziti velika religijska središta donoseći Papin poziv i tumačeći duboko religijske razloge takvog molitvenog skupa.⁵ Na skup se odazvalo 67 poglavara iz dvanaest različitih religijskih zajednica i Crkava. Skup se odvijao tako da su uz zajednički post za mir u svijetu pojedine religije ili kršćanske Crkve molile odvojeno na posebnim mjestima Franjina grada a zatim su se svi skupili u bazilici da slušaju molitvu jedni drugih i na kraju saslušaju papino obraćanje svima. Na Papinu molbu tog je dana mirovalo oružje na većini otvorenih ratišta u svijetu a 65 poglavara država poslalo je Papi pisanu poruku da odobravaju i podržavaju njegovu inicijativu.⁶ Tog dana Asiz je bio "oltar svijeta" a čuvari bazilike sv. Franje priredili su na završetku dana vegeterijansku večeru za Papu i 160 službenih gostiju iz različitih Crkava i religija, ali uza samoposluživanje gostiju.⁷

Svjestan da postoje doktrinalne teškoće - katoličke, nekatoličke i nekršćanske - protiv zajedničke molitve različitih religija na jednom

3 Za osnovni komentar saborskog učenja o vjerskoj slobodi usp. T. ŠAGI-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema*, Zagreb 1969, 271-282. M. ZOVKIĆ, "Koncilska nauka o vjerskoj slobodi", *JUKIĆ* 4 (1974), 6-18. Od obilne literature na stranim jezicima neki radovi kojima sam se služio: Y. CONGAR I DR, *La liberté, religieuse*, Unam Sanctam 60, Paris 1967. P. PAVAN, "Erklärung über die Religionsfreiheit", *Lexicon für Theologie und Kirche* 13, Freiburg 1967, 704-748. E. SCHROFNER, "Christentum und Menschenwürde. Religionsfreiheit als dogmatisches Problem", u zbornom djelu E. KLINGER-KL. WITSTADT (izd), *Glaube im Prozess. Christsein nach dem II. Vatikanum. Für Karl Rahner*, Freiburg 1984, 741-756.

4 Za osnovni komentar ovog dokumenta usp. T. ŠAGI-BUNIĆ, Op. cit. 265-270. J. OESTEREICHER-C. B. PAPALI-H. DUMOULIN-G. ANAWATI, "Erklärung über das Verhältnis der Kirche zu den nichtchristlichen Religionen", *Lexicon für Theologie und Kirche* 13, 405-495. M. ZAGO, *Nostra aetate. Dialogo interreligioso a 20 anni dal Concilio*, Piemme, Casale Monferrato 1985. H. WALDENFELS, "Theologie der nichtchristlichen Religionen. Konsequenzen aus 'Nostra aetate'", u zbornom djelu *Glaube im Prozess*, 757-775.

5 Usp. CH. SALENSON, "Histoire et enjeu de la rencontre d'Assise", *CHEMIN DEDIALOGUE* 7 (Avril 1996), 15-28. Cijeli ovaj broj ovog časopisa za međureligijski dijalog, koji je 1993. počeo izdavati Institut de sciences et thologie des religions u Marseilleu, posvećen je temi "duh Asiza" povodom desete obljetnice događaja.

6 Usp. S. RENDIĆ, "Prvo poglavlje povijesti uzvišene utopije: Različita vjerovanja - zajedničko čovjekoljublje", *GLAS KONCILA (GK)* 1986, br. 45 (5. studenog), 1,3,5-7.

7 Usp. N. ZOVKIĆ-LJ. MARAČIĆ, "Rodno mjesto sv. Franje u središtu vjerske pažnje svijeta - Oltar svijeta", *VERITAS* 1986, br. 12, 6-8.

mjestu i u isto vrijeme, Ivan Pavao II. u generalnoj audijenciji 22. listopada protumačio je da u nekršćanskim religijama postoje tragovi sjemena Riječi Božje te da se ti tragovi vide u molitvi koju često prate post i pokora. Zatim je nastavio: "Poštujemo tu molitvu, iako ne kanimo usvojiti njihove molitvene formule koje izražavaju njihovo gledanje vjere. Ne bi ni drugi sa svoje strane željeli prihvatiti naše molitve... Svakako, ne možemo 'zajedno moliti' u smislu obavljanja zajedničke molitve, ali možemo biti prisutni dok drugi mole."⁸ Na sam dan, u govoru prisutnim predstavnicima kršćanskih Crkava, Papa je istaknuo da je "sama Crkva pozvana biti uspješan znak i sredstvo pomirenja i mira za ljudsku obitelj... Istog Duha Kristova, Duha istine, danas molimo da nam pokaže putove međusobnog razumijevanja i opraštanja. Ali molitva za mir treba biti popraćena odgovarajućom akcijom za mir"⁹ U govoru otvorenja pred svim sudionicima skupa istaknuo je da postoji druga dimenzija mira koja nije plod pregovora, političkih kompromisa ili ekonomskih nagodbi. Najavivši kako će najprije svaka zajednica moliti odvojeno a zatim se svi skupiti na Trgu sv. Franje nastavio je: "Poslije odvojene molitve, u tišini ćemo razmatrati o vlastitoj odgovornosti zauzimanja za mir. Zatim ćemo simbolički proglasiti svoje zalaganje za mir." U zaključnom govoru pred svim sudionicima rekao je: "S religijama svijeta dijelimo (mi kršćani) zajedničko poštivanje savjesti i pokoravanje glasu savjesti, koja nas uči da tražimo istinu, ljubimo i služimo sve pojedince i narode i da stoga budemo mirotvorci među pojedincima i narodima." Istaknuo je potrebu zajedničkog vjerničkog svjedočenja transcendentnosti mira, jer sljedbenike različitih religija povezuje uvjerenje o uskoj povezanosti religije i mira. Zatim je nastavio: "Makar i smatrali, kao što ustvari i činimo, da je odnos između stvarnosti i dara mira drugačiji prema našim religioznim uvjerenjima, svi tvrdimo da takav odnos postoji. To izražavamo molitvom za mir."¹⁰ Post, šutnju, molitve i zajednički susret u Asizu nazvao je zajedničkim hodom prema miru te uskliknuo: "Ili ćemo naučiti zajedno kročiti u miru i skladu ili ćemo se razići te upropastiti sebe i druge... Čovječanstvo je ušlo u razdoblje povećane solidarnosti i gladi za socijalnom pravdom. Ovo je naša šansa. Ovo je i naša zadaća a molitva nam pomaže sučeliti se s njome."

Dva dana kasnije primio je Ivan Pavao II. u Rimu predstavnike različitih religija koji su sudjelovali na skupu u Asizu te im rekao: "Pošli smo na hodočašće u Asiz zato što smo svi bili uvjereni da različite religije mogu i trebaju pridonositi miru. Sastavni je dio nauke većine religija da naučavaju pravdu, oproštenje, svladavanje samoga sebe, molitvu, meditaciju, poštivanje savjesti, ljubav prema bližnjemu i nenavezanost na stvorenja. Isus Krist, o kojemu mi kršćani vjerujemo da je naš Gospodin i Spasitelj i tako ga naviještamo, sve nas je podsjetio u zlatnom pravilu: 'Kako želite da ljudi vama čine, tako činite i vi njima' (Lk

8 Tekstove prevodim s engleskog iz knjige PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, *Interreligious Dialogue. The Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995)*, Edited by Francesco Gioia, Pauline Books and Media, Boston 1997, 341. U nastavku ovu knjigu citiram: FR. GIOIA, *Interreligious Dialogue*.

9 FR. GIOIA, *Interreligious Dialogue*, 346-347.

10 FR. GIOIA, *Op. cit.*, 348-349.

6,31). Vaše različite religijske formule vjerovanja mogu sadržavati sličnu odredbu koja odgovara zapovijedi svake ljudske savjesti. Obdržavanje tog zlatnog pravila izvrstan je temelj za mir. Mir valja graditi na pravdi, istini, slobodi i ljubavi. Religije imaju nužnu ulogu da pomažu pripremiti ljudska srca tako da se može njegovati i čuvati pravi mir.”¹¹

Događaj u Asizu ovaj Papa smatra novim razdobljem provedbe saborskog učenja o odnosu s nekršćanskim religijama te zaista povijesnim za Crkvu i svijet.¹² On zna da takvi znakoviti događaji i pastoralne posljedice koje bi iz njih trebale proizlaziti nekim katolicima izgledaju nepotrebni, naivni ili čak opasni. Zato je svoj predbožićni nagovor dje-latnicima rimske kurije 22. prosinca 1996. posvetio "egzegezi" tog događaja u svjetlu skorih božićnih blagdana. Pogledajmo neke ključne izreke iz tog govora.¹³ U uvodu ističe Papa da je to bitno religiozni događaj svjetskog značaja u 1986. te pojašnjava: "Činjenica da smo se okupili u Asizu da molimo, postimo i u tišini hodamo, i to u znak podrške miru koji je uvijek krhak i ugrožen, danas možda više nego ikada, zaista je bila jasan znak dubokog jedinstva onih koji u religiji traže duhovne i transcendentne vrijednosti kao odgovor na velika pitanja ljudskog srca, unatoč konkretnim podjelama." U nastavku Papa obrazlaže poslanje Crkve da ujedinjuje čovječanstvo time što jest i sve više postaje služiteljica i sredstvo jedinstva svega stvorenja i ljudskog roda. U tom kontekstu: "Događaj u Asizu može se smatrati vidljivim očitovanjem i konkretnim primjerom, katehezom koja je svima shvatljiva, onoga što pretpostavlja i naznačuje zauzetost za ekumenizam i međureligijski dijalog, što preporučuje i promiče Drugi vatikanski sabor." U nastavku papa razvija potrebu posebnih odnosa sa sljedbenicima židovstva i islama kao monoteističkim i abrahamovskim religijama. U Asizu je Crkva obnovila i ojačala svijest o svome poslanju, osobito s obzirom na otajstvo jedinstva i pomirenja koje joj je povjerio Gospodin. Obavljajući svoj jedinstveni ministerij na različite načine, Crkva ga je u Asizu iskazala "na način dosada nepoznat ali jednako jasan i zauzet. To su priznali naši gosti koji su izrazili svoju radost te naglašavali da nastavimo stazom koju smo započeli. Osim toga, situacija u svijetu, kako je vidimo pred ovaj Božić, jest takva da po sebi zove da duh Asiza otkrivamo iznova te ga stalno oživljavamo kao motiv nade za budućnost". U Asizu se očitovalo svojevrsno duhovno jedinstvo ljudskog roda: "Jedinstvo koje dolazi iz činjenice da svaki muškarac i žena mogu moliti, to jest potpuno se podložiti Bogu te se priznati jednim pred njim. Molitva je jedno od sredstava da se ostvari Božji naum među ljudima (usp. AG 3)."

¹¹ FR. GIOIA, *Op. cit.*, 353.

¹² Usp. IVAN PAVAO II, *Prijeći prag nade*, Mozaik knjiga, Zagreb 1994, 99-102.

¹³ Prevodim iz FR. GIOIA, *Op. cit.* 359-367, uspoređujući s francuskim prijevodom tih dijelova, objavljenim u CHEMINS DE DIALOGUE 7, 29-39. Zanimljiv je nepotpisani uvod u ovo francusko izdanje govora: "Govor koji ovdje objavljujemo cjelovit ima veliku važnost za dokučivanje veoma dubokog dometa događaja u Asizu. Ivan Pavao II, obraćajući se kardinalima i članovima rimske kurije, predlaže teološko čitanje tog čina kojim je Katolička Crkva pozvala i dočekala pripadnike drugih kršćanskih ispovijesti te osobito drugih religija svijeta, za dan molitve, hodočašća i posta za mir. Važnost ovog govora možemo dosegnuti samo smještavajući ga u odnos prema velikim pret-hodnim dokumentima o međureligijskom dijalogu: saborska Deklaracija *Nostra aetate* (1965.) i do-kument Tajništva za nekršćane *Dijalog i poslanje* (1984.)."

Izraz "duh Asiza" prihvatili su također kršćani nekatolici te sljedbenici nekršćanskih religija koji su uvjereni da današnje religije mogu doprinosti smirivanju napetosti ondje gdje one postoje i učvršćivanju mira na dobro svih žitelja zemlje. Pod tim se dakako ne misli ni na kakav katolički prozelitizam ili pokatoličenje svijeta. Tako je Japanska konferencija međureligijskih predstavnika 1987. odlučila u obilježavanje 1200. obljetnice osnivanja budističkog samostana na brdu Hiei blizu Kyota utkati i "prvu godišnjicu Asiza". Pročitana je poruka Pape u kojoj je rekao da je za rat dostatno malo osoba, ali miru je potrebno nastojanje svih. Kardinal Arinze, predsjednik Tajništva za nekršćane, nastupio je uz druge govornike.¹⁴ U Kyotu je inače od 16. do 21. kolovoza 1970. održana konstituirajuća skupština Svjetske konferencije religija za mir, mirotvornog pokreta koji uz pristanak zakonitih vjerskih poglavara okuplja sljedbenike različitih religija oko vrednota mira, uz podršku sudionicima da žive duhovnost svoje religije.¹⁵ Papa je posebno povjerio zajednici angažiranih katoličkih laika u Italiji "San Egidio" da njeguje duh Asiza i ona to čini tako što svake godine okuplja predstavnike različitih religija na tri dana u posljednjem tjednu listopada uz program molitve, teološkog razmišljanja i susreta s različitim vjernicima dotičnog mjesta. Na takvom susretu 1993. u Milanu sudjelovalo je i naš nadbiskup te podnio izlaganje o katoličkom gledanju na mir u BiH i podržao zaključni apel u kojem je istaknuto: "Naše religiozne tradicije su različite ali nas ne pretvaraju u neprijatelje jednih drugima. Želimo zajedno ukazivati na ludost mržnje i ratovanja".¹⁶

Prošle godine Crkva u Hrvata pridružila se sveopćoj Crkvi u obilježavanju desete obljetnice Asiza. Živko Kustić podsjetio je tom prilikom da je Ivan Pavao II. "prorok neizrecive ali zajamčene budućnosti".¹⁷ Na incijativu Franjevačkog instituta za kulturu mira iz Splita, koji vodi fra Božo Vuleta, i Franjevačke provincije Bosne Srebrne u Sarajevu održan je 27. listopada okrugli stol na temu "Povratak - preduvjet trajnog mira u BiH" te niz molitava na groblju "Lav" i u različitim bogomoljama grada.¹⁸ U Zagrebu su u dvije crkve održane prigodne mise i molitve za mir. Na sličnoj molitvi za mir u Splitu sudjelovali su katolički, pra-

14 Usp. izvještaj o tom događaju u GK 1987, br. 35 (16. kolovoza), str. 4. Nadalje FR. ARINZE, "L'engagement de l'Eglise Catholique dans le dialogue interreligieux depuis Assise 1986", CHMEMIN DE DIALOGUE 9 (Avril 1997), 81-95. To je predavanje održano u Mraselleu na međureligijskom studentsko-molitvenom susretu početkom prosinca 1996. koji je organizirao Institut za znanost i teologiju o religijama. Sadrži sljedeće podnaslove: "Značenje Asiza 1986, Incijative koje je nadahnio Asiz, Dimenzija molitve, Poticaji za teološko proučavanje, Teološka refleksija o međureligijskoj molitvi, Produbljenje međureligijskih dodira, Bez previđanja zapreka i izazova, U hodu prema trećem tisućljeću." Isti broj, str. 107-111, donosi moj izvještaj na tom skupu: "L'Importance de la collaboration interreligieuse en vue d'une paix juste et durable en Bosnie-Herzégovine."

15 Usp. G. GEBHARDT, *Zum Frieden bewegen. Friedenserziehung in religiöser Friedensbewegung*, E. B. Verlag Rissen, Hamburg 1994, 103-105. Recenziju ove doktorske disertacije objavio sam u HRVATSKA MISAO 1997, 2, 204-206.

16 Usp. VRHBOSNA 1993, 42.

17 Usp. Ž. KUSTIĆ, "Deset godina nakon čuda u Asizu", GK 1996, br. 45 (27. listopada), 3.

18 Usp. Izvještaj Katoličke novinske agencije "Međureligijska molitva za mir", GK 1996, br. 44 (od 3. studenog), str. 13. Usp. također nepotpisani članak "Međureligijski molitveni sastanak u Sarajevu", SVJETLO RIJEČI, studeni 1996, str. 1. U istom broju, str. 3, fra Ivo Marković objavio je tom zgodom članak "Vjera i mir", u kojem izražava ogorčenje što se nacionalnost u Srba poistovjećuje s pravoslavljem, u Hrvata s katoličanstvom, u Bošnjaka s islamom pa "u ovome ratu Crkve nisu mogle izvršiti svoju religioznu misiju, nego su više-manje bile i same uvučene u ratni proces".

voslavni, muslimanski i židovski vjernici.¹⁹ Od Franjevačkog instituta za kulturu mira dobio sam podatak da je msgr. Antun Škvorčević u svojstvu tajnika Vijeća HBK za ekumenizam održao 27. listopada u dvorani sv. Franje u Zagrebu predavanje s naslovom "Duh Asiza i enciklika o ekumenizmu". Također su istog dana u Mostaru na prigodnoj misi u crkvi sv. Petra i Pavla bili uz katolike prisutni predstavnici židova i pravoslavaca, a dva dana kasnije predstavljen je zbornik radova *Praštanje* sa simpozija održanog u Splitu 1995. Dr fra Ante Vučković održao je u prostorijama ZIRAL-a u Mostaru studentima predavanje s naslovom "Struktura zla i oprost."

Sličnih obilježavanja desete obljetnice međureligijskog skupa u Asizu bilo je u svijetu još više. Jedan od njih priredio je Institut za znanost i teologiju o religijama u Marseilleu time što je u broju 7. svoga časopisa *Chemins de dialogue* objavio niz članaka o samom događaju te katoličke dokumente o međureligijskom dijalogu. U ak. god. 1996/97. ponudio je niz predavanja o religijama, a 7. i 8. prosinca 1996. organizirao je posebni kolokvij s temom o ovom obljetnici. Kardinal Roger Etchegaray u svom razmišljanju o ovoj obljetnici kaže da sam Papa upotrebljava izraz "duh Asiza". Bio je među užom skupinom onih koji su taj događaj pripremali pa ističe da se nisu mogli naslanjati na nešto slično iz povijesti, bili su *hapax* u egzegetskom smislu riječi. On zatim nastavlja: "Asiz je pokazao razlike i srodnosti između ekumenizma u strogom smislu riječi i međureligijskog dijaloga, ali je i pridonio izvanrednom pomaku Crkve prema nekršćanskim religijama, za koje nam se dotada činilo da postoje na nekom drugom planetu, unatoč učenju Pavla VI. (u enciklici *Ecclesiam suam*) i Drugog vatikanskog sabora (Deklaracija *Nostra aetate*). Susret, zapravo šok religija bez sumnje je jedan od velikih izazova našeg vremena, veći od ateizma. Nikad se ne vraćam iz pojedinih zemalja s muslimanskom, budističkom ili hinduskom dominacijom a da sebi ne postavim oštro pitanje: što je Bog htio učiniti s Isusom Kristom kad vidim kršćanstvo tako omeđeno ili da se sve više razmjerno omeđuje u odnosu na kontinent s punom demografskom eksplozijom kao što je Azija? Takvo pitanje je spasonosno jer se tiče osnovnog pitanja spasenja; ono je udarac koplja koji pročišćava naše razloge opredijeljenosti za kršćanstvo."²⁰ Aludirajući na Papinu tvrdnju iz govora Kuriji 22. prosinca 1986. da svaku autentičnu molitvu pokreće Duh Sveti koji je misteriozno prisutan u srcu svakog čovjeka, on završava: "Duše Asiza, siđi na sve nas!"

Zaključimo ovu analizu događaja u Asizu 27. listopada 1986. i duha Asiza:

- s katoličke strane bio je to znakovit događaj novog stupnja provedbe saborskog učenja o odnosu Crkve prema odijeljenim kršćanima i nekršćanskim religijama;

- svi sudionici pokazali su kako im njihove različite konfesije i religije ne dopuštaju doduše zajedničku molitvu u smislu izgovaranja istih riječi, ali ih vjera potiče na zajedničko skupljanje radi molitve i posta za mir;

19 Usp. tri vijesti o tome u GK 1996, br. 44, str. 19.

20 R. ETCHEGARAY, "L'esprit d'Assise", CHEMINS DE DIALOGUE 7, 7-9.

- sudionici su s Papom suglasni u poimanju pravednog i sveopćeg mira kao nečega što ima transcendentnu dimenziju, nadilazi vještinu političkog pregovaranja ili gospodarskog i medijskog nagađanja te zato za mir valja moliti i postiti;

- odjek događaja u tisku i inicijative koje je nadahnuo pokazuje da velik broj sljedbenika različitih religija očekuju od vjerskih poglavara mirovne inicijative.

Papini susreti sa židovskim i muslimanskim predstavnicima

Papa na svojim pastoralnim putovanjima, koja on zove hodočašćima,²¹ susreće i predstavnike nekršćanskih religija, bez obzira jesu li oni manjina ili većina u zemlji ili biskupiji koju pohađa prilikom neke važne godišnjice. U svojim generalnim audijencijama srijedom u Rimu obraća se i prisutnim nekršćanima, kad mu takve skupine budu najavljene. Prima u posebnu audijenciju pojedince i delegacije nekršćana koji žele susret s vrhovnim vidljivim poglavarom Katoličke Crkve. Kako kod nas uz katoličke i pravoslavne kršćane stoljećima žive židovski i muslimanski vjernici, pogledajmo neke Papine susrete sa židovskim i muslimanskim predstavnicima.

a) *Susreti za Židovima Rima, Izraela i drugih zemalja* - U svojoj knjizi *Prijeći prag nade* Ivan Pavao II. veže tumačenje saborske nauke o novom odnosu Crkve prema Židovima uza svoje osobno poznanstvo sa Židovima, iz svoga rodnog mjesta Wadowice gdje je tijekom 2. svjetskog rata razorena sinagoga.²² Spominje osobno prijateljstvo s Jerzyjem Klugerom "koje se nastavilo od školskih klupa sve do danas". O tom prijateljstvu napisao je Gianfranco Svidercoschi knjigu *Pismo prijatelju Židovu* koja je prevedena na desetak jezika.²³

Za strukturalne odnose između katolicizma i židovstva podsjetimo se da je Ivan XXIII. naložio Tajništvu za jedinstvo kršćana pod vodstvom kardinala Augustina Bee da priredi nacrt saborskog dokumenta o odnosu Crkve i Židova, kako bi Crkva našeg vremena pokazala da žali zbog genocida koji su izvršile nacističke vlasti nad Židovima tijekom 2. svjetskog rata te službeno oduzme doktrinalnu podlogu kršćanskom antisemitizmu koji je pridonio stvaranju protužidovskog raspoloženja u Europi prošlog i prve polovice ovog stoljeća. Dokument je tijekom saborske rasprave proširen i na stav Crkve prema drugim nekršćanskim religijama i tako je nastala deklaracija *Nostra aetate*.²⁴ Nakon Sabora u okviru istog Tajništva Pavao VI. osnovao je 1966. Ured za katoličko-židovske odnose. Na židovskoj strani osnovan je god. 1970. Međunarodni židov-

21 Usp. IVAN PAVAO II, *Dar i otajstvo. Prigodom 50. obljetnice mojega svećeništva*, KS, Zagreb 1996, 93. ISTI, *Prijeći prag nade*, 133-134.

22 Usp. IVAN PAVAO II, *Prijeći prag nade*, 116-120.

23 Podatak donosi L. PALMIERI-BILLIG, "Je li međureligijski dijalog dobar za religiju? Pogled na židovsko-kršćansku paradigmu", CUS 1995, 296-309, osobito 305-306.

24 Izvrstan prikaz nastanka nacrtu i same Deklaracije donio je ST. SCHMIDT, *U službi jedinstva. Životopis kardinala Augustina Bee*, FTI, Zagreb 1995, 119-209.

ski odbor za međureligijske konzultacije s Tajništva u New Yorku i Ženevi. Od 20. do 23. prosinca 1970. šest članova tog Odbora sudjelovalo je u Rimu na radnom susretu s predstavnicima Vatikanskog ureda za katoličko-židovske odnose i još pet drugih rimskih dikasterija. Tada je osnovan Međunarodni katoličko-židovski odbor za povezivanje koji je u razdoblju od petnaest godina izdao važne studije i dokumente.²⁵ Komisija za vjerske odnose sa Židovima izdala je 1. prosinca 1974. *Smjernice i sugestije za provedbu saborske deklaracije Nostra aetate* (br. 4). Taj dokument, nažalost, još nije preveden na hrvatski u nizu Kršćanske sadašnjosti *Dokumenti*. Dokument u uvodu podsjeća na saborsko učenje o tom pitanju a zatim iznosi građu u četiri dijela: 1) dijalog, 2) liturgija, 3) govor o židovstvu na katoličkom vjeronauku i propovijedima, 4) zajedničke socijalne akcije. Židovski partneri u Mješovitom odboru nisu zadovoljni katoličkim ograničavanjem na religijski dijalog i dodire. Za njih je bitni dio židovstva - religiozni i politički - postojanje države Izrael sa svim problemima, osobito problemom Jeruzalema u kojem već više od jednog stoljeća Židovi sačinjavaju većinu stanovnika.²⁶ Pavao VI. učinio je 22. listopada 1974. Komisiju zasebnim organom Svete Stolice, ali još uvijek povezanim s Tajništvom za jedinstvo kršćana. Komisija je 24. lipnja 1985. izdala *Bilješke za ispravno prikazivanje židovstva i Židova u propovijedanju i katezezi Katoličke Crkve*. Taj je dokument izašao u hrvatskom prijevodu u nizu *Dokumenti 77*, god. 1986. Sastoji se od sljedećih dijelova: 1) vjerničko naučavanje i židovstvo, 2) odnosi između Staroga i Novoga zavjeta, 3) židovski korijeni kršćanstva, 4) Židovi u Novom zavjetu, 5) bogoslužje, 6) judaizam i kršćanstvo u povijesti.

Ivan Pavao II. pohodio je 13. travnja 1986. glavnu rimsku sinagogu na čelu s rabinom Eliom Toaffom i predsjednikom rimske židovske zajednice dr. Giacomom Sabaom. Novine su tom zgodom pisale: "Dvije tisuće godina na putu od dva kilometra."²⁷ Papa je saslušao dobrodošlicu predsjednika općine i rabina koji su iznosili stradanja Židova u kršćanskim zemljama kroz stoljeća, prisustvovao čitanjima na hebrejskom i talijanskom, slušao pjevanja psalama na izvorniku i održao prilično dug govor.²⁸ Zahvalio je domaćinu i cijeloj rimskoj zajednici židovskih vjernika koji su susret omogućili "te na mnogo načina pridonijeli da bude istovremeno zbiljnost i simbol". Zahvalio je rabinu što je one glasovite večeri kad je umirao Ivan XXIII. došao na Trg sv. Petra sa svojom skupinom i molio za umirućega. Zahvalio mu je i što ga je posjetio prilikom boravka u obližnjoj župi sv. Karla u Rimu u veljači 1981. Izrazio je žaljenje za stradanja Židova u holokaustu i povezao to sa svojim pohodom na neka od mjesta stradanja: "Još jednom želim izreći riječ gnušanja za genocid protiv židovskog naroda za vrijeme posljednjeg rata ko-

25 Usp. INTERNATIONAL CATHOLIC-JEWISH LIAISON COMMITTEE, *Fifteen Years of Catholic-Jewish Dialogue 1970-1985. Selected Documents*, Libreria editrice vaticana 1988, 325 str.

26 Usp. RABIN HENRY SIEGMAN, "Deset godina židovsko-katoličkih odnosa", SVESCI 34 (1979), 66-78. On se žali da dobre deklaracije na jednoj i drugoj strani nisu dovoljno poznate i prihvaćene u javnosti. Također žali što saborsko i službeno katoličko učenje vrlo sporo ulazi u vjeronaučne i propovjedničke priručnike.

27 Usp. S. RENDIĆ, "Papa u rimskoj sinagogi - Dvije tisuće godina na putu od dva kilometra", GK 1986, br. 17 (27. travnja), 1 i 5.

28 Engleski tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 332-337.

ji je doveo do holokausta milijuna nevinih žrtava. Kad sam pohodio koncentracijski logor Auschwitz 7. lipnja 1979. te molio za brojne žrtve iz mnogih naroda, posebno sam se zaustavio pred spomenikom s natpisom na hebrejskom te ovako izrazio osjećaje svoga srca: 'Ovaj natpis potiče na sjećanje narod čiji su sinovi i kćeri bili određeni za totalno istrijebljenje. Taj narod potječe od Abrahama koji je naš otac u vjeri (usp. Rim 4,12), kako se izrazio Pavao iz Tarza. Ovaj narod, koji je od Boga primio zapovijed 'Ne ubij', na sebi je iskusio u posebnom stupnju što znači ubijanje. Nitko ne smije prolaziti ispred ovog natpisa s indiferentnošću.' Židovska zajednica u Rimu također je platila visoku cijenu u krvi." U nastavku je nazvao Židove starijom braćom kršćana, katolike Rima podsjetio da postoje dva dokumenta za provedbu saborskog učenja o odnosu prema Židovima te spomenuo da još postoje teškoće koje su posljedica vjekovnog nerazumijevanja. Pozvao je na suradnju u prilog ljudskog dostojanstva, slobode i prava na razvoj u prijateljskom ozračju, osobito na rješavanju problema Rima kojih ima puno.

U nedjelju 18. travnja 1993. papa se u nagovoru prilikom Angelusa spomenuo 50. obljetnice ustanka u židovskom getu u Varšavi: "Osjećam živu potrebu da pozdravim one kršćane i Židove koji su danas došli na ovaj trg da komemoriraju onaj događaj i zločine počinjene protiv židovskog naroda za vrijeme zadnjeg svjetskog sukoba. U dubokoj solidarnosti s onim narodom i u zajedništvu s cijelom zajednicom katolika htio bih spomenuti ona strašna zbivanja, sad već daleko u vremenu, ali uklesana u duh mnogih među nama. Dani Šoaha obilježili su jednu stvarnu noć u povijesti, bilježeći nečuvene zločine protiv Boga i protiv čovjeka. Kako ne biti uz vas, ljubljena braćo Židovi, da bismo se u molitvi i razmatranju sjećali tako bolne obljetnice! Budite u to sigurni: ne podnosite sami muku toga sjećanja. Mi molimo i bdijemo s vama, pod pogledom Boga svetoga i pravednoga, bogatoga milosrdem i praštanjem."²⁹

Bilateralna komisija Svete Stolice i države Izrael osnovana je u srpnju 1992. te je 30. prosinca 1993. izradila dokument Temeljnog sporazuma o uspostavljanju diplomatskih odnosa.³⁰ Prošlo je još devet mjeseci dok je prvi izraelski ambasador pri Svetoj Stolici predao svoje vjeodajnice. Ivan Pavao II. u prigodnom govoru istaknuo je potrebu da se nastave bliskoistočni mirovni pregovori te važnost Jeruzalema kao svetog grada triju monoteističkih religija. Prvi ambasador Shmuel Hadas istaknuo je da se židovski narod sa zahvalnošću sjeća Papinih brojnih gesta zajedništva te da je i uspostavljanje diplomatskih odnosa nov poticaj kreativnom dijalogu. Židovski teolog rabin David Rosen kaže da Temeljni sporazum diže bilateralne odnose na diplomatsku razinu, ali i mnogo više: "On odražava revoluciju u odnosima između katolika i Židova koja je formalno počela deklaracijom *Nostra aetate*, a vodio ju je Međunarodni katoličko-židovski odbor za vezu, i odražava novo doba institu-

²⁹ Prijevod preuzet iz GK 1993, br. 17 (25. travnja), 1.

³⁰ Usp. E. J. FISHER-RABBI L. KLENICKI (izd), *A Challenge Long Delayed. The Diplomatic Exchange Between the Holy See and the State of Israel*, Anti-Defamation League, New York 1996. Knjižica sadrži engleski izvornik Temeljnog sporazuma između Svete Stolice i države Izrael i osam članaka katoličkih i židovskih suradnika koji dokument komentiraju.

cionalne suradnje između Katoličke Crkve i židovskog naroda ne samo unaprjeđivanjem njihova odnosa isticanjem jedinstvenosti toga odnosa nego također priznavanjem 'zajedničke duhovne baštine' (*Nostra aetate*) koja traži 'da surađuju radi dobra ljudi' (Temeljni sporazum, član 3, odjeljak 1)."³¹ Katolički stručnjak John T. Pawlikowski kaže da je to proces koji je trajao jedno stoljeće te znači više od diplomatskog priznanja: "Stavlja zaključni pečat na proces otklanjanja svakog traga 'teologije o izmještanju' i uključenog pojma o vječnom lutalaštvu Židova. Taj je proces započeo na 2. vatikanskom saboru. Time je ponovno usmjerena pažnja na židovsko-kršćanske razgovore. Ovi ugovori predstavljaju katoličko puno i konačno priznanje Židova kao naroda, ne samo kao pojedinaca ili židovstva kao religije. Za ogromnu većinu Židova Izrael je njihova vrhunska karika koja povezuje Židove u narod, njihovo središte vlastitog identiteta."³²

b) *Pastirski pohodi muslimanskim zemljama i susreti s muslimanima ondje gdje su manjina.* Tajništvo za nekršćane ustanovio je Pavao VI. 1964. te mu postavio zadaću da promiče proučavanje velikih nekršćanskih religija i uspostavlja dodire između Katoličke Crkve i njih. To je Tajništvo priredilo 1970. dokument *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana* koji je s francuskog izvornika preveo profesor Vrhbosanske teologije dr. Ratko Perić te u Sarajevu izdala Misijska centrala 1978. U tom su dokumentu katolicima predstavljene osnovne religiozne vrijednosti islama te popravljena iskrivljena slika o Muhamedu. Dokument je naišao na pozitivan odjek kod bosanskih muslimanskih teologa. Pavao VI. osnovao je 1974. Komisiju za vjerske odnose s islamom kao posebni organ u okviru Tajništva za nekršćane sa zadatkom da promiče vjerske kontakte između katolika i muslimana uza suradnju s drugim kršćanskim organizacijama. Kad je Ivan Pavao II. 1988. promijenio naziv Tajništva u Papinsko vijeće za međureligijski dijalog, nije mijenjao naziv ni svrhu ove Komisije. Početkom osamdesetih godina katolički islamolog Maurice Borrmans priredio je novo, dopunjeno izdanje knjige *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana*, koji je u hrvatskom prijevodu izdao Glas Koncila 1984.³³ Jedan od plodova suradnje kršćanskih islamologa jest i dokument *Kršćansko-muslimanska uzajamnost. Promišljanja namijenjena Crkvama u Europi* koji su radili članovi Komisije za vjerske odnose s islamom u suradnji s kršćanima nekatolicima a službeno ga prihvatili u svibnju 1995. Vijeće biskupskih konferencija Europe (CCEE, katolička organizacija) i Konferencija europskih Crkava (KEK, protestantsko-pravoslavna organizacija).³⁴

31 RABBI DAVID ROSEN, "The Negotiations of the Permanent Bilateral Commission between the Holy See and the State of Israel, and their Fundamental Agreement, signed on December 30, 1993" u djelu iz prethodne bilješke, 20-24, citat sa str. 24.

32 JOHN T. PAWLKOWSKI, "The Vatican-Israeli Accords: Their Implications for Catholic Faith and Teaching", u djelu iz bilj. 30, str. 10-19, citat sa str. 18.

33 Usp. M. BORRMANS, *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana. Novo revidirano i korigirano izdanje*, Glas Koncila, Zagreb 1984, 107 str. Str. 101-105 sadrže kratku bibliografiju o islamu i katolicizmu. ISTI: "Poslanje i dijalog" u zbornom djelu Crkva i misije, s talijanskog preveo A. Šarić, Misijska Centrala, Zagreb-Sarajevo 1993, 341-367.

34 Cio tekst dokumenta u hrvatskom prijevodu objavljen u VRHBOSNI 1996, 23-25.

Ivan Pavao II. od 18. do 30. studenog 1986. na svom 32. apostolskom putovanju pohodio je na Dalekom Istoku i muslimanske države Bangladeš i Maleziju.³⁵ U prvom govoru u Bangladešu predstavio se kao hodočasnik koji je došao pohoditi dušu te zemlje i tog naroda te zaželio da zemlja napreduje u poštivanju svakog pojedinca, u zdravlju i sreći svih obitelji, u jačanju svojih institucija i socijalnih struktura, u iskazivanju časti milosrdnom Bogu.³⁶ Mladomisnicima koje je zaredio za prebitere rekao je: "Trebalo da svojoj braći muslimanima i učenicima drugih religijskih tradicija pokažete da vam vaša kršćanska vjera, daleko od toga da bi slabila vašu ljubav prema domovini, upravo pomaže da više cijenite i pomažete kulturu Bangladeša."³⁷ U susretu s predstavnicima muslimana, hindusa, budista, protestanata i katolika istaknuo je potrebu dijaloga među sljedbenicima različitih religioznih tradicija te dodao: "Svi smo sve više uvjereni u žurnu potrebu za jamstvom mira cijelom ljudskom rodu. Dostojanstvo, ali i opstanak čovječanstva teško su ugroženi. Ja se ne prestajem moliti da duhovni sporazum, koji se tako dobro izrazio u nedavnom molitvenom skupu u Asizu, raste iz dana u dan. Mi koji vjerujemo u svemogućnost Svevišnjega znamo da su njegovom pomoći mir i pomirba mogući."³⁸

U prvoj polovici travnja 1987. Papa je pohodio više zemalja Latinske Amerike.³⁹ U Buenos Airesu susreo se 11. travnja s muslimanima Argentine. Tom zgodom rekao je: "Prvo što mi dolazi u sjećanje zbilo se prije nekoliko mjeseci u gradu Asizu prigodom Svjetskog dana molitve za mir. Priličan broj uglednih predstavnika vaše vjere prihvatili su velikom spremnošću moj poziv na dični susret posvećen miru i popraćen postom, tišinom i hodočašćenjem. Tu smo mogli vidjeti bogatstvo muslimanske duhovnosti te spremnost islama da moli veliku dobrobit mira za sve osobe u svim dijelovima svijeta. Druga prigoda bio je susret s mnogo tisuća muslimanske mladeži u Kasablanki u kovozi 1985. gdje sam mogao izraziti svoje poštovanje te im pokazati što danas svijet očekuje od njih kao mladih i kao vjernih sljedbenika islama."⁴⁰

Pozdravljajući novog ambasadora Indonezije (države s najvećim brojem muslimana) 14. prosinca 1987. Ivan Pavao II. pohvalio je tu državu što promiče dijalog sa susjednim zemljama i inicijative za mirno rješavanje postojećih problema. Izrazio je zahvalnost što su katolici Indonezije prisutni u životu svoje zemlje. Kako je ambasador u svom govoru spomenuo međuvjerski skup u Asizu kao dobar primjer međusobne suradnje i poštivanja, Papa je spomenuo da se na toj liniji može nastavljati plodni dijalog.⁴¹

Usred iscrpljujućeg i samorazarujućeg rata u Libanonu, u kojem su kršćanski i muslimanski Arapi jedni drugima zagorčavali život, Papa je 7. rujna 1989. uputio pismo svima muslimanima svijeta. Pozvao je ja-

35 Usp. izvještaje u GK 1986, br. 47, str. 1 i 5 te br. 48, str. 1 i 3.

36 Usp. cio tekst govora FR. GIOIA, *Op. cit.*, 354-355.

37 GK 1986, br. 48, str. 1.

38 GK 1986, br. 48, str. 3.

39 Usp. izvještaje u GK 1987, br.15, str. 1 i 3, br. 16, str. 1 i 6-7.

40 Engleski tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 372.

41 Engleski tekst govora donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 387.

ke da pomognu slabima: "Danas se obraćam vama, sljedbenici islama, pripadnici religije koja izrazito naučava pravdu i mir. Neka se čuju vaši glasovi, što više ujedinite svoje napore koji za Libanon traže pravo na život, na život u slobodi, miru i dostojanstvu! To uključuje dužnost ljudske solidarnosti koju vam diktira vaša osobna savjest i vaše članstvo u velikoj obitelji vjernika."⁴²

Prigodom primanja novog ambasadora Islamske republike Iran 20. lipnja 1991. Papa se založio za dijalog islama i kršćanstva u službi mira: "Pravi temelj za ponovnu uspostavu pravde, za postizanje i učvršćenje mira te za promicanje svih vidova dobrobiti za ljude treba biti iskrena i dalekosežna izmjena među kršćanskim i muslimanskim vjernicima koja će se temeljiti na poštivanju posebnog obilježje vjere jednih i drugih. Svijetu je potrebno jednodušno svjedočanstvo naših zajedničkih uvjerenja o dostojanstvu čovjeka kojega je stvorio Bog. Trebamo osjećati težinu svoje odgovornosti, jer je Stvoritelj iznad svega vjernicima povjerio 'djelo svojih ruku', uključivši posebno njegovo stvorenje *par excellence*: čovjeka kojega je obukao u neotuđivo dostojanstvo."⁴³

U drugoj polovici veljače 1992. Papa je pohodio Crkvu u više zemalja zapadne Afrike te se tom prigodom susretao i s muslimanima dotičnih zemalja. Tako je 22. veljače primio predstavnike muslimana u Senegalu istaknuvši potrebu da pripadnici svih religija pridonose izgradnji pravednijeg društva: "Koliki su muškarci, žene i djeca izgubili izvor uzdržavanja, mjesto boravka, posjed i čak domovinu zbog ovih ratova! Kršćani i muslimani imaju posebnu dužnost raditi za mir, surađivati u izgradnji društvenih struktura na nacionalnoj i internacionalnoj razini, smanjivati napetosti te sprječavati da one prerastu u nasilne sukobe. Stoga potičem kršćane i muslimane da se djelatno uključe u međureligijske susrete i organizacije kojima je cilj raditi i moliti za mir... Da bismo davali svoj vlastiti religiozni doprinos društvu, trebamo razvijati dijalog između kršćana i muslimana. Trebamo biti spremni da otvoreno i iskreno govorimo jedni drugima te da jedni druge slušamo s pažnjom i poštovanjem."⁴⁴ U susretu s muslimanima Gvineje 25. veljače pozdravio je suživot (*conviviality*) koji pripadnici različitih religija često u istoj obitelji s poštovanjem prakticiraju te sugovornike potaknuo: "Nemojte nikada zanemariti tu baštinu: neka taj osjećaj solidarnosti bude ojačan u međusobnom poštivanju uvjerenja koje očituje svaka osoba iz dana u dan, tako da možete, držeći se za ruke, raditi na cjelovitom razvoju osobe u gvinejskom narodu!" U nastavku pozvao je na čuvanje i oživljavanje obiteljskih vrijednosti. Pozivajući na molitvu za mir, podsjetio je na temu svoje poruke za Svjetski dan mira te godine "Vjernici ujedinjeni u izgrađivanju mira" te predložio zajedničko "njegovanje duha Asiza".⁴⁵

Papa je za 9. i 10. siječnja 1993. sazvao međureligijski molitveni susret u Asizu za mir na Balkanu, sa željom da skrene pažnju svijeta na strahovite posljedice rata koji je nastao raspadom Jugoslavije. Prisustvo-

42 Engleski tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 416-417.

43 Engleski tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 456-457.

44 Engleski tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 475-479, citati sa str. 476 i 478.

45 Engleski tekst govora donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 480-483, citati sa str. 481 i 482.

vala je i delegacija bosanskih muslimana. U homiliji na molitvenom bdjenju 9. siječnja Papa je naglasio vjernički doprinos miru: "Ako smo večeras okupljeni ovdje, onda smo pozvani da razmislimo koji doprinos svatko od nas i svaka naša Crkva mora dati da bismo bili u službi mira. Doprinos koji svakako svi moramo dati jest molitva. Zbog toga je biskup Rima želio zajedno s predsjednicima biskupskih konferencija Europe pozvati svoju braću i sestre u vjeri, kao i predstojnike drugih Crkava i crkvenih zajednica, ali također i židove i muslimane, da dođu u Asiz i da molimo ovdje za mir. On je istovremeno zatražio i od mjesnih Crkava Europe da učine to isto. Tijekom ovog molitvenog bdjenja Europa će na svim svojim jezicima prisno moliti Boga mira da konačno udijeli to značajno dobro mnogim svojim narodima, koje je zadesio bič rata."⁴⁶ U obraćanju prisutnim predstavnicima muslimanskih vjerskih zajednica Europe 10. siječnja podsjetio je na izravna svjedočanstva ljudi iz krajeva pogođenih ratnim razaranjima, što su ih sudionici saslušali prethodne večeri te nastavio: "Okupili smo se da ponizno i moleći stupimo pred svemogućega Boga. Našim molitvama nadodali smo i post. Ne bismo li smjeli u tome vidjeti dvostruki znak da smo upoznali svoje vlastite slabosti i da smo otvoreni za božansku pomoć? Naše molitve za mir uključuju i nakanu da i mi budemo ojačani kako bismo već sada djelovali kao stvaratelji mira... Došli ste jer želite mir i pravdu za sve narode koji žive na ovom kontinentu. Vi ste jednako kao i kršćani zabrinuti oblicima rasizma i mržnje naroda koji, kako se čini, dobivaju na utjecaju. Ta zla, mi koji vjerujemo u Boga i želimo vršiti njegovu volju, moramo trajno osuđivati bez obzira gdje i kada se pojave. Dok vjernici zajednički ne odbiju politiku mržnje i diskriminacije i zajednički ne nastupe u borbi za pravo na vjersku i kulturnu slobodu u svim ljudskim društvima, dotle ne može biti pravoga mira."⁴⁷ U nagovoru neposredno prije Angelusa zahvalio je svim katoličkim sudionicima te kršćanima nekatolicima. Zatim dodao: "Svoju duboku zahvalnost iskazujem predstavnicima islama za njihovo sudjelovanje na sinošnjem molitvenom bdjenju. S puno ljubavi pozdravljam našu 'stariju braću' - Židove - koji su duhovno ujedinjeni s nama u molitvi Bogu za dragocjeni dar njegove pravednosti i njegova mira."⁴⁸

Od 2. do 10. veljače 1993. Ivana Pavao II. pohodio je afričke zemlje Benin, Ugandu, Sudan i neke druge.⁴⁹ U Beninu se 4. veljače susreo s predstavnicima muslimana te pohvalio dobru suradnju različitih religija u odgovornom izgrađivanju društva: "U Beninu kršćani i muslimani već dugo žive jedni uz druge. Mogu samo poduprijeti napore obiju strana u napredovanju oko međusobnog upoznavanja i poštovanja. Vaša je zemlja doživjela razdoblja slave i razdoblja ozbiljnih teškoća. Došlo je vrijeme kad su svi Beninci, bez razlikovanja plemena ili religije, pozvani da udruže napore za obnovu zemlje. Razvoj Benina, u kojem trebaju imati udjela muslimani, kršćani i pripadnici tradicionalnih religija, tre-

46 VRHBOSNA 1993, 19.

47 VRHBOSNA 1993, 22. Engleski tekst govora donosi FR. GIOIA, Op. cit, 504-505.

48 VRHBOSNA 1993, 23.

49 Usp. Izvještaje u GK 1993, br. 7 (14. veljače), 1 i 4; br. 8 (21. veljače), 4.

ba biti na dobro svim slojevima stanovništva, uz izbjegavanje bilo kakvog oblika moralnog, fizičkog ili psihičkog nasilja... Put onih koji vjeruju u Boga nije put dominacije. To je put mira: zajedništvo mira sa Stvoriteljem koje se pokazuje u vršenju njegove volje; mir s cijelim stvorenim okolišem tako što ćemo prirodna bogatsva upotrebljavati razborito i na dobro svih; mir s ljudskom obitelji radeći zajedno u izgrađivanju snažnih veza pravde, bratstva i sklada u našim društvima; mir u srcima svih pojedinaca.⁵⁰ Posebno je Papa morao vagati svoje poteze i riječi u nemirnom Sudanu gdje tinja rat malobrojnijeg animističko-kršćanskog juga protiv moćnijeg muslimanskog sjevera zato što je vlada islamizirala društvo i uvela šerijat kao državni pravni sustav te pokušava nasilno arabizirati stanovništvo juga. Papa je tražio poštivanje ljudskih prava te mogućnost da svi Sudanci, bez obzira na etničnost i religiju, mogu sudjelovati u društvenom životu i pridonositi napretku cijele nacije. U susretu s poglavarima različitih vjerskih zajednica u Kartumu 10. veljače rekao je: "Religija prožima sve vidove života u društvu pa građani trebaju jedni druge prihvaćati, sa svim svojim razlikama u jeziku, običajima, kulturi i vjeri, ako se želi održavati građanski sklad. Vjerski poglavari imaju važnu ulogu u njegovanju toga sklada. Ovdje u Sudanu mogu samo još jednom naglasiti da Katolička Crkva visoko poštuje sljedbenike islama. Sudanski katolici priznaju da njihovi sudanski susjedi cijene čudoredni život i štuju Boga jedinoga, Svemogućega i milosrdnog - posebno po molitvi, milostinji i postu."⁵¹

U nedjelju 25. travnja 1993. Papa je pohodio Albaniju, u kojoj je komunistički režim bio proglasio prvu ateističku državu na svijetu zabranivši sve religije. Ipak se oko 70% žitelja osjećaju muslimanima, barem kulturno, 20% pravoslavnima i oko 10% katolicima. Papa je pozvao svu Albaniju da napreduje hrabro stazom slobode i solidarnosti. Izrazio je želju da prava obnova albanskog naroda i zemlje bude složan doprinos vjernika ne samo katoličkih nego i pravoslavnih i muslimanskih.⁵²

Svoje 70. apostolsko putovanje Ivan Pavao II. posvetio je Tunisu 14. travnja 1996. Sudjelovao je na zasjedanju biskupske konferencije Sjeverne Afrike, susreo se s predstavnicima političke vlasti i islamske zajednice. Govorio je o potrebi suradnje zemalja Sredozemlja i dijaloga među pripadnicima različitih vjera. Za dijalog je nužna ukorijenjenost u vlastitoj vjeri: "Vjera će biti temelj onom obliku dijaloga koji zapravo znači suradnju u služenju čovjeku... Vjerom u Boga stvoritelja ja priznajem dostojanstvo svake osobe koju je Bog stvorio. U Bogu je naše ishodište i u njem je naša zajednička konačnica."⁵³ S ogorčenjem se osvrnuo na nasilje što ga u ime vjere čine muslimanski ekstremisti u susjednom Alžiru.

Od 19. do 22. rujna 1996. Papa je bio u apostolskom pohodu Francuskoj u povodu petnaest stoljeća krštenja kralja Klodvika u Reimsu i time isto toliko stoljeća kršćanstva u toj zemlji. Bio je to njegov peti pohod

50 Tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 506-507.

51 Tekst donosi FR. GIOIA, *Op. cit.*, 509-510.

52 Usp. S. RENDIĆ, "Albanijo, napreduj stazom slobode i solidarnosti", GK 1993, br. 18 (2. svibnja), 1 i 8.

53 Usp. M. VIDOVIĆ, "Jedinstveni pastirski pohod Svetoga Oca Tunisu: 'Nitko ne može ubijati u Božje ime'", GK 1996, br. 16 (21. travnja), str. 1 i 4.

katolicima i drugim ljudima te europske zemlje u razdoblju od 16 godina. Obratio se također židovskim i muslimanskim vjernicima u Francuskoj te sve pozvao na vjerski dijalog i suradnju radi dobra čitavog društva.⁵⁴ Poznato je da se muslimani te zemlje, potomci doseljenika iz bivših kolonija, bore za vjersku slobodu u duhu svoje tradicije. Jedno od spornih pitanja jest pravo na lokalnu upravu u dijelovima gradova ili mjestima gdje su muslimani većina te pravo da muslimanke u školama i na javnim službama nose odjeću svoje kulture i religiozne tradicije.

U ovom pregledu susreta Ivana Pavla II. sa židovskim i muslimanskim vjernicima u razdoblju od deset godina od Asiza 1986. vidimo sljedeće glavne crte:

- *Židovi* su starija braća kršćana ali su tijekom povijesti bili žrtve antisemitizma koji je "veliki grijeh protiv čovječanstva", kako kaže sam Papa;⁵⁵

- u odnose Crkve i židovskog naroda Papa utkiva ne samo nauk 2. vatikanskog sabora nego i osobno poznanstvo s brojnim Židovima još iz djetinjstva u rodnim Wadowicama;

- Papa se ne zaustavlja na čisto vjerskim odnosima nego je dao uspostaviti diplomatske odnose između Svete Stolice i države Izrael priznajući važnost te države za sav narod, iako većina Židova živi u dijaspori;

- s *muslimanima* kršćane veže vjera u Boga stvoritelja i gospodara svih ljudi te etičke vrijednosti pravde, mira i istine;

- unatoč bolnim sukobima i nepravdama koje su muslimani i kršćani jedni drugima kroz povijest nanosili, opće dobro traži da jedni druge dobronamjerno upoznajemo i bolje surađujemo u socijalnim i humanim pitanjima;

- Papa ne previđa pojavu nasilja u ime vjere kod nekih muslimanskih ekstremista: "U zemljama gdje na vlast dolaze fundamentalističke struje, ljudska prava i načelo vjerske slobode shvaćaju se, nažalost, vrlo jednostrano: vjerska se sloboda shvaća kao sloboda nametanja 'prave religije' svim građanima. Stanje kršćana u tim zemljama katkad je upravo dramatično."⁵⁶ To ipak nije razlog za poistovjećivanje svih muslimana s teroristima, prekid dijaloga ili širenje straha od sukoba muslimanske i kršćanske civilizacije.⁵⁷ Papa je tu na liniji većine muslimanskih teologa i kršćanskih islamologa koji više vide ono što je zajedničko islamu i kršćanstvu a od postojećih napetosti ne prave izvore novih sukoba i pogroma.⁵⁸ U govoru pred generalnom skupštinom UNO 5. listo-

54 Usp. M. VIDOVIĆ, "Papa Ivan Pavao II. po peti puta u Francuskoj - Petnaest stoljeća kršćanstva u Francuskoj", GK 1996, br. 39 (29. rujna), str. 1 i 4.

55 IVAN PAVAO II, *Prijeći prag nade*, 118.

56 IVAN PAVAO II, *Prijeći prag nade*, 113.

57 Usp. vrlo ispolitizirano djelo SAMUEL P. HUNTINGTON, *Clash of Civilizations*, Institute for Strategic Studies, Harvard University 1993.

58 Usp. ULRICH SCHOEN, "Islam und Christentum", THEOLOGISCHE RUNDSCHAU 61 (1966), 1-46, 177-227. Autor je kršćanin reformatorskog usmjerenja koji je veći broj godina živio u islamskim zemljama. U članku donosi pregled glavnih djela o islamu i kršćanstvu na njemačkom od šezdesetih do sredine devedesetih godina. Zagovara dijalog i ispravno razumijevanje islama među kršćanima te kršćanstva među muslimanima. To isto čini katolički islamolog u svojoj najnovijoj knjizi M. BORRMANS, *Islam e cristianesimo. Le vie del dialogo*, Edizioni Paoline, Torino 1993, 240 str. Autor je jedan od bijelih otaca koji vode Papinski institut za arapsko-islamske studije u Rimu. U ovoj knjizi skupio je svoje novije radove o toj temi, pod dojmom povećanog nepovjerenja među musli-

pada 1995. on je branio pravo naroda na samoodređenje te u tom smislu tražio poštivanje razlika, ali je istaknuo i ono što ljudsku zajednicu povezuje te pozvao da pojedinci i skupine pođu "beyond the fear: the civilization of love - dalje od straha, gradeći civilizaciju ljubavi".⁵⁹

Papino uvažavanje bosanskih muslimana tijekom i poslije rata u Bosni

Papa osobno, pa s njime i nadležni dikasteriji Svete Stolice za međunarodne odnose i međureligijski dijalog, pratili su s velikom brigom sukobe koji su se 1991. počeli događati u našim krajevima povodom osamostaljenja Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine te Makedonije. U nizu *Quaderni de l'Osservatore Romano* koji uređuje prof. Mario Agnes izašle su četiri knjige dokumenata o interventima Sv. Oca i rimskih dikasterija u vezi s tragičnim događajima u našim krajevima od 1991. do 1995.⁶⁰ Većinu građe iz tih knjiga i još puno drugih govora i intervenata, koji nisu njima obuhvaćeni, preveo je na hrvatski i objavio u dvije knjige dr. fra Velimir Blažević, profesor Franjevačke teologije u Sarajevu.⁶¹

Predsjednika Aliju Izetbegovića s pratnjom primio je Papa u privatnu audijenciju 28. kolovoza 1991. Tom zgodom u priopćenju je istaknuto da Sveta Stolica podupire ravnopravnost naroda u bivšoj Jugoslaviji i njihovo pravo na samoodređenje.⁶² U rimskoj biskupiji obavljen je u nedjelju 17. studenog 1991. dan molitve "kako bi se od Boga izmolio dar mira za Hrvate i za sve druge narode Jugoslavije". Papa je u nagovoru prisutnim hodočasniciima u podne predložio da se pridruže molitvama "naše braće i sestara pritisnutih bolom u onim ljubljenim zemljama; molimo za mir i pravdu za sve, bez razlike na nacionalnost i vjeru".⁶³ Na završetku liturgije Cvjetnice 12. travnja 1992. Papa je kazao: "Radosna proslava Cvjetnice pomučena je, nažalost, tutnjavom oružja koja dolazi iz Bosne i Hercegovine. Iz te republike koja vidi krvlju pomučeno pras-

manima i kršćanima posljednjih godina. U predgovoru kaže da ih objavljuje "siguran kako se stari demoni *džihada* i križarskih ratova, fanatizma, rasizma i ekskluzivizma mogu izgoniti samo produbljivanjem napora oko međusobnog upoznavanja i solidarne suradnje na svim područjima svagdanjeg života" (str. 9).

59 Usp. spomenknjigu *The Visit of his Holiness Pope John Paul II to the United Nations, The Path of Peace* Foundation, New York 1996, 56-58. U br. 18, str. 57 Papa kaže: "Moramo nadvladati strah pred budućnošću. Međutim, nećemo ga moći sasvim nadvladati ako to ne činimo zajedno. Odgovor na taj strah nije ni prisiljavanje ni ugnjetavanje niti nametanje jednog socijalnog 'modela' cijelom svijetu. Odgovor na strah koji pomračuje ljudsku egzistenciju pri kraju dvadesetog stoljeća jest zajedničko zalaganje za izgradnju civilizacije ljubavi, koja će se temeljiti na univerzalnim vrijednostima mira, solidarnosti, pravde i slobode. A 'duša' civilizacije ljubavi jest kultura slobode: slobode pojedinaca i slobode nacija koja se proživljava u sebedarnoj solidarnosti i odgovornosti."

60 1) *La crisi jugoslava - Posizione ed azione della Santa Sede nel 1991-1992* (br. 18 toga niza), 92 str. 2) *Assisi 1993. Giovanni Paolo II per la pace in Bosnia ed Erzegovina* (br. 21), 192 str. 3) *L'azione della Santa Sede nel conflitto bosniaco* (br. 25, obuhvaća godine 1993-1994), 186 str. 4) *La Santa Sede per la pace nei Balcani* (br. 33, god. 1994-1995), 141 str.

61 Usp. V. BLAŽEVIĆ (priredio), *Služenje miru. Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991-1995)*, KS, Zagreb 1995, 376 str. ISTI, *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne. Javni istupi Svetog Oca i dužnosnika Svete Stolice za uspostavu mira i očuvanje Bosne i Hercegovine (1991-1996)*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1997, 339 str.

62 Usp. V. BLAŽEVIĆ, *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*, 23.

63 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 29.

kozorje vlastite nezavisnosti, stižu sve više zabrinjavajuće vijesti. Slijepo nasilje razara suživot onih dragih naroda prema kojima svi osjećamo dužnost izraziti duboku solidarnost. Sa svoje strane pozivam sve sudionike u sporu da ostave zlokobni put oružanog sukoba te pođu putem iskrenog dijaloga, koji jedini može dovesti do rješenja dostojnog čovjeka. S tim nakanama, sve vas pozivam da odgovorite na apel koji su prigodno uputili poglavari vjerskih zajednica Bosne i Hercegovine, tj. poglavari katoličke, pravoslavne i muslimanske zajednice u toj zemlji. Tako ćemo svojom molitvom i svojim djelom pomoći onom dragom pučanstvu da pronađe put mira.”⁶⁴

Državno tajništvo Svete Stolice uputilo je 15. travnja 1992. Memorandum o BiH Europskoj zajednici preko portugalske ambasade. Zahvalilo je što je Europa na konferenciji u Bruxellesu 1. i 2. travnja te godine učinila ”kako bi tri zajednice u Bosni i Hercegovini - muslimansku, srpsku i hrvatsku - dovela do sporazuma u pogledu novog ustavnog ustrojstva Republike. Kako je vlada BiH provela traženi referendum ”sada ti zahvati obvezuju poglavito države članice Europske Zajednice da jamče tu nezavisnost koju su priznale prošlog 7. travnja”.⁶⁵ Reis Jakub Selimoski pohodio je sa službenom pratnjom Ivana Pavla II. 25. svibnja te zatražio humanitarnu pomoć za bosanske muslimane koji su silom istjerani iz svojih domova i zavičaja. Papa ih je srdačno primio: ”Zadovoljstvo što vas mogu primiti u Vatikanu kao najviše predstavnike Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i susjednim republikama, pomučeno je nažalost, razlozima koji su vas danas ovamo doveli. Primam vas kao braću u čovječstvu, ranjenu i prognanu, kojoj je potrebno pružiti pomoć, kako nas poziva Isus iz Nazareta u prisposobi o dobrom Samaritanu. Želio bih dapače da ovaj vaš dolazak papi još više potakne veliku dužnost naših kršćanskih zajednica u cijelome svijetu, da priskoče u pomoć u patnjama onima koji su bili prisiljeni pobjeći iz svojih rodničkih mjesta da bi spasili vlastiti život i život svojih milih.” U nastavku je obećao da će potaknuti Papinsko vijeće ”Cor unum” da pojača svoju aktivnost usklađivanja humanitarne pomoći Bosni i Hercegovini te izmolio molitvu sa svog susreta sa senegalskim muslimanima u Dakaru 22. veljače 1992.⁶⁶

Za Veliku Gospu 1992, zatim početkom listopada 1993. i za Veliku Gospu 1995. Papa je u Sarajevo poslao kardinala Etchegaray da u njegovo ime ohrabri katolike na čelu s nadbiskupom Puljićem. On je svakog puta pohodio također predstavnike muslimanske, pravoslavne i židovske zajednice te izrazio Papino zanimanje za njihove prilike i solidarnost s napaćenim članovima njihovih zajednica.⁶⁷

Papa je 6. ožujka 1993. primio sarajevskog gradonačelnika Muhameda Kreševlja-kovića i to spomenuo u podnevnom nagovoru hodočanicima sutradan: ”Braćo i sestre u Gospodinu, jučer me je pohodio gradonačelnik Sarajeva, koji mi je potvrdio kako se pogoršavaju tragične vi-

64 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 33-34.

65 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 284-285.

66 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 39-40.

67 Usp. VRHBOSNA 1992, 190-191; 1993, 67; 1995, 127. V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 48-49; 106-111; 230-232.

jesti što nam više od godinu dana stižu od izmučenog pučanstva Bosne i Hercegovine. Potresne brojke o mrtvima, ranjenima, silovanim ženama, intenziviranim u zatočeničke logore i deportiranim u opakoj operaciji etničkog čišćenja, kakve su nam priopćili u siječnju, u Asizu, poglavar muslimanske zajednice i biskupi sarajevske, banjalučke i mostarske biskupije, sad su još dramatičnije. Sa svoje strane ponovio sam sarajevskom gradonačelniku izraz solidarnosti cijele Katoličke Crkve s tamošnjim pučanstvom i zajamčio sam mu da će Sveta Stolica nastaviti upotrebljavati sva sredstva što ih ima na raspolaganju da bi pridonijela kraju toga uzaludnog pokolja.⁶⁸ Ministar vanjskih poslova BiH na čelu vladine delegacije susreo se 25. svibnja 1993. s kardinalom Angelom Sodanom, državnim tajnikom Svete Stolice i nadbiskupom Jean-Louisom Tauranom, tajnikom za odnose s državama. Papini suradnici s pažnjom su saslušali ministrov izvještaj o dotadanjim razaranjima i etničkom čišćenju te prijedlog da se poradi na zaustavljanju agresora. Odgovorili su da će Sveta Stolica ohrabrivati svako nastojanje da dođe do pregovora i mirnog zadovoljenja pravednih težnja naroda koji žive u BiH.⁶⁹ Papa je ponovno primio predsjednika Izetbegovića u privatnu audijenciju 11. lipnja 1993. te mu dao "mogućnost da osobno prikaže dramatično stanje u kojem se nalazi zemlja". Potvrđena je nepromjenjivost stajališta Svete Stolice o potrebi hitnog zaustavljanja borbe te povratka dijalogu i pregovorima.⁷⁰

Prilikom podnevnog nagovora 11. srpnja 1993. Papa se obratio skupini od 90 izbjeglica iz BiH, od kojih su 55 bili muslimani te 30 katolici: "Obraćam se posebno srdačno skupini koja potječe iz BiH. Predragi, vaša nazočnost posvjedočuje solidarnost koja povezuje Talijane sa ženama, muškarcima, djecom, starcima vaše domovine razdirane nasiljem i ratom. Kako još jedanput ne zaželjati da napokon svane dan mira u pravdi za vaše izmučene zemlje? Vjernici i ljudi dobre volje ne prestaju s pouzdanjem moliti Boga za taj mir. Pa kad ljudske mogućnosti i oslabe, neka se nikada ne umanju pouzdanje u Boga!" Istog dana Papa se susreo s novinarima te razgovarao o ratu u BiH. Istaknuo je da su bosanski muslimani Slaveni kao i ostali narodi te zemlje pa bi tim više mirno rješenje sukoba moralo biti moguće.⁷¹

Na prvu subotu, 5. veljače 1994. ubijeno je na sarajevskoj tržnici od eksplozije granate oko 70 osoba i ranjeno oko 190. Papa je te večeri neposredno prije moljenja krunice na vaticanskoj radiopostaji rekao: "Večeras vas želim pozvati na molitvu krunice za mir u BiH. Slomljena srca prisiljen sam podsjetiti vas na pokolj koji se danas dogodio u Sarajevu. Zločinačke ruke sustavno nastavljaju rušiti i ubijati. Nitko i nikakav razlog ne može opravdati takva odvratna djela. Zaklinjem one koji čine djela tako nedostojna čovjeka da prestanu s tim zločinima. Za njih će odgovarati pred Bogom."⁷² Gradonačelnici više talijanskih gradova

68 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 87-88. GK 1993, br. 11 (14. ožujka), 4.

69 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 92.

70 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 97.

71 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 100-101.

72 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 146.

održali su u Rimu 19. veljače 1994. marš solidarnosti sa Sarajevom i cijelom BiH, praćeni od više tisuća Rimljana. Na Trgu sv. Petra obratio im se Papa: "Solidarnost što ste je ovim tihim maršom pokazali važna je poglavito u sadašnjem trenutku kad se čini da postoje stvarni izgledi za uspostavljanje mira. Vaš čin je čin civilizacije i stvarne političke i moralne potpore. A kad se ljudska solidarnost pridruži golorukom ali učinkovitom zazivanju Boga, tada i najtvrdokorniji umovi mogu biti potreseni i doći do spoznaje da se neka država ne izgrađuje barbarstvom rata, nego suradnjom i slogom svih."⁷³

Premijer Silajdžić primljen je u audijenciju kod Pape 2. srpnja 1994. a 5. kolovoza iz Vatikana je javljeno da se nuncij msgr. Francesco Monterisi i organizator Papinih pastoralnih putovanja otac Roberto Tucci D. I. spremaju na put u Sarajevu da izvide mogućnost Papina pohoda: "Sveti Otac dulje vremena želi prihvatiti poziv, kao glasnik nade za one izmučene narode, s ciljem da pridonese pravom i trajnom miru, koji bi omogućio također bolji život među različitim etničkim i vjerskim skupinama."⁷⁴ Dva dana uoči uplaniranog papina dolaska Sveta Stolica morala ga je otkazati zato što u izvještajima UNPROFOR-a iz Sarajeva nije bilo jamstva za sigurnost pape i sudionika euharistijskog slavlja planiranog na otvorenom. Mi koji smo intenzivno radili mjesec dana na pripremi tog pohoda znamo kako smo bili ogorčeni na ovu vijest. Papa je ipak na uplanirani dan pohoda služio misu u Castel Gandolfu te na kraju pročitao na hrvatskom svoju homiliju spremljenu za Sarajevo. Znamo da ju je satkao oko zaziva Očenaša te je u njoj uskliknuo: "Bog je na strani potlačenih. On je na strani roditelja koji oplakuju ubijene sinove i kćeri. On sluša nemoćni krik slabih koji su pogaženi. Solidaran je sa ženama poniženima nasiljem. Bliz je prognanicima koji su prisiljeni napustiti svoju zemlju i svoje kuće. Ne zaboravlja patnje obitelji, staraca, udovica, mladeži djece. Njegov je narod koji umire."⁷⁵ Slične misli kanio je Papa uputiti muslimanskoj zajednici u BiH pozivajući ih na suradnju s kršćanima "u postizanju pravde i mira za sve žrtve sukoba". Kršćani i muslimani "dok zajedno brane vrijednosti života, obitelji i poštivanja svake osobe, u duhu zajedništva i dijaloga, pozvani su pokazati Božju milostivost i milosrđe, nastojeći da cijeli ljudski rod postane Božja obitelj na zemlji".⁷⁶

Za Božić 1993. i 1994. skupina djece iz raznih mjesta u BiH provela je blagdane u talijanskim obiteljima te su došli na Papinu generalnu audijenciju. On im je uputio riječi pozdrava i suosjećanja s patnicima u njihovoj domovini.⁷⁷ Na generalnoj audijenciji 2. kolovoza 1995. bila je skupina hodočasnika iz BiH te posebno djece iz Sarajeva. Papa im je između ostaloga kazao: "Ove ljetne mjesece koji su za mnoge vrijeme odmora i praznika, i dalje pomućuje tuga zbog strašnoga nasilja koje, čini se, nemilosrdno istrjebljuje narode BiH. Svi smo tome svjedoci: tko će

73 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 147.

74 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 154 i 157.

75 Svi govori tada planirani za Sarajevo objavljeni su u knjižici PAPA IVAN PAVAO II, *Govori u Hrvatskoj (10. i 11. rujna 1994.)*, (Dokumenti 100), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1994, 47-71, citat sa str. 52.

76 IVAN PAVAO II, *Op. cit.*, 68-69.

77 Usp. V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 125 i 203.

u budućnosti moći tvrditi da o tome nije bio obaviješten... Posebno pozdravljam djecu iz Sarajeva, koju je ovih dana ugostio Talijanski Crveni križ u Cisterni kod Latine. Predragi, želio bih da svatko od vas na povratku u domovinu ponese sa sobom svjedočanstvo moje postojane ljubavi i moje žarke molitve za sve koji, kao i vi, bilo gdje se nalazili, pate zbog strašnoga rata."⁷⁸ U razgovoru s novinarima 4. listopada 1995. Ivana Pavao II. rekao je da "Sarajevo nije običan grad, nego simbol. Od simbola Europe u ratu treba postati simbol Europe u miru."⁷⁹ Primio je u posebnu audijenciju skupinu članova vlade i gradonačelnika Federacije BiH. U prigodnoj poruci još jednom je izrazio solidarnost sa žrtvama rata "koji je predugo trajao" te podsjetio na zauzimanje Svete Stolice i obećao: "Sredstvima koja su joj vlastita ona će nastaviti promicati ideal višenacionalne i viševjerske BiH u kojoj će svaka osoba i svaki narod moći živjeti u poštivanju vlastitih različitosti. One bi trebale postati ne razlogom napetosti i podjela nego međusobnog obogaćenja. Ako to bude Božja volja, nadam se da ću što prije ponijeti ovu istu poruku mira i pomirenja u Sarajevo."⁸⁰

Od 7. do 11. lipnja 1996. u Rimu je skupina međunarodnih dužnosnika te delegata Bošnjaka, Srba i Hrvata iz BiH raspravljala o potraživanju imovine izbjeglica i prognanika iz BiH. Papa ih je primio u posebnu audijenciju 8. lipnja. Pohvalio ih je što se zalažu za "ublažavanje i zacjeljivanje rana sukoba koji je u skoro četiri godine prisilio gotovo polovicu bosanskohercegovačkog stanovništva da drugdje nađe prihvatljivije uvjete života... Nažalost, kada popucaju društvene, kulturne i čak zemljopisne veze koje su stoljećima omogućavale različitim etničkim i vjerskim skupinama da međusobno dijele velike zajedničke vrijednosti, ponovna izgradnja bratskoga društva zahtijeva kao bezuvjetan temelj *unutarnje raspoloženje praštanja i pomirbe*. Žrtve 'etničkog čišćenja' neće se moći povratiti na svoja ognjišta u BiH sve dok se ne dogodi 'čišćenje srdaca' kako onih koji su ostali u domovini tako i onih koji se nadaju u nju povratiti... Ponovno pozivam sve vlade, međunarodne vladine i nevladine organizacije, da u programima pomoći prvenstvenu pažnju posvete ujedinjavanju obitelji, poštivanju osobnih sloboda i promaknuću temeljnih vrijednosti društvenog suživota".⁸¹

Iz ovog pregleda Papinih susreta s bosanskim muslimanima te njegovih izjava povodom strahovitih okrutnosti koje su ih zadesile možemo zaključiti:

- Papa zna da su muslimani BiH Slaveni s vlastitim nacionalnim, religijskim i kulturnim identitetom te poštuje njihov identitet na razini osoba i cijele zajednice;

- primajući u audijenciju njihove političke i vjerske predstavnike, ili pak skupine koje su dolazile u Rim i Italiju, dao se informirati o njihovim nevoljama i potrebama te skretao pažnju međunarodne i katoličke javnosti na to;

78 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 227-228.

79 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 239.

80 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 256-257.

81 V. BLAŽEVIĆ, *Op. cit.*, 265-266.

- odaje priznanje humanitarnim ustanovama, katoličkim i sekularnim, koje su primale muslimansku djecu i izbjeglice tijekom rata ili velikodušno pomagale svim stanovnicima BiH;

- iako zna da muslimani kao vjernici i teolozi naglašavaju kažnjavanje zločinaca, Papa i muslimane potiče da smognu snage opraštati i miriti se s drugima, zbog izgradnje narušenog povjerenja i zajedničkog življenja u jednoj državi triju jednakopravnih naroda.

Zaključak

Papin Asiz 1986. i Sarajevo 1997. jesu izraz njegova provođenja nauke 2. vatikanskog sabora o slobodi religije, odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama te pluralizmu kultura i društvenih uređenja u današnjem svijetu. Ovaj Papa vjeruje da religije mogu pridonositi izgradnji humanijeg svijeta a da se ne odreknu svoje tradicije i specifičnog učenja.

Pri izražavanju te svoje vjere i pastoralnom usmjeravanju Katoličke Crkve od 1978. on osluškuje i glasove politologa, sociologa i teologa - kršćanskih, nekršćanskih, agnostika - koji religijama pripisuju sposobnost i dužnost da pridonose smirivanju etničkih sukoba te izgradnji građanskog društva u slobodi i pravdi.⁸²

U Asizu 1986. Ivan Pavao II. rekao je: "Ponizno ovdje iznosim svoje osobno uvjerenje: miru je ime Isus Krist. Međutim, u isto vrijeme i istim dahom spreman sam priznati da katolici nisu uvijek bili vjerni ovoj vjerskoj tvrdnji. Nismo uvijek bili 'mirotvorci'. Stoga je za nas same, a u izvjesnom smislu možda i za sve ovaj susret u Asizu čin pokore. Molili smo svatko na svoj način, postili smo, hodali smo zajedno. Tako smo nastojali otvoriti svoja srca božanskoj zbilji iznad nas te našoj ljudskoj braći i sestrama."⁸³ Od Asiza dalje ovaj Papa ponizno priznaje katoličke pogrješke protiv mira i pravde te zove na kajanje i pomirenje. Na misi koju je predvodio u Zagrebu 11. rujna 1994. uzvikuno je: "Tražiti oprost i sam oprostiti: tako bi mogla biti sažeta zadaća koja je pred svima, ako se žele postaviti čvrste pretpostavke za postizanje istinskog i trajnog mira."⁸⁴ Ovu potrebu traženja oprosta i opraštanja radi trajnog osobnog i

82 Usp. ROHIT BAROT (ed), *Religion and Ethnicity. Minorities and Social Changes in Metropolis*, Kok Pharos Publishing House, Kampen - Nederlands 1993. Sociolozi obrađuju etničke i religijske manjine u Britaniji kojima religija pomaže da čuvaju vlastiti identitet. ADEL TH. KHOURY (izd), *Das Ethos der Weltreligionen*, Herder, Freiburg 1993. Osnovne etičke zasade hinduizma, budizma, konfucijevstva, židovstva, kršćanstva i islama s aspekta: upoznati drugoga u njegovu identitetu kako bi ljudi i narodi bili solidarniji a suradnja religija bila šansa za same religije i za svijet. DOUGLAS JOHNSTON-CYNTIA SAMPSON (ed), *Religion, The Missing Dimension of Statecraft*, Oxford University Press, New York 1994. Autori su s politološkog stajališta iznijeli slučajeve međunacionalnih pomirenja i smirivanja sukoba u kojima su religijski motivirani sudionici dijaloza odigrali ključne uloge. Ovu sam knjigu recenzirao u BS 1995, 292-301. PAUL F. KNITTER, *Horizonte der Befreiung. Auf dem Weg zu einer pluralistischen Theologie der Religionen*, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main 1997. Autor je katolik koji u nizu različitih članaka obrađuje teologiju vjerskog pluralizma danas. THEO TSCHUY, *Ethnic Conflict and Religion. Challenge to the Churches*, WCC Publications, Geneva 1997. Autor je kršćanski teolog reformatorskog usmjerenja te u knjizi obrađuje povezanost religije i rješavanja etničkih sukoba na deset primjera novije povijesti. U poglavlju 8, str. 100-115 obradio je BiH.

83 FR. GIOIA, *Op. cit.*, 349.

84 IVAN PAVAO II, *Govori u Hrvatskoj*, 27.

zajedničkog mira naglašavaju i neki drugi mirovni pokreti koji su vjeronički motivirani.⁸⁵ Ta je misao prisutna i u Papinim porukama o BiH. Zasad je svi stidljivo registriramo i u sebi mislimo da se više tiče "drugih" pojedinačno ili njihove zajednice nego nas osobno ili "naših".

INTERRELIGIOUS ENCOUNTERS OF JOHN PAUL II FROM ASSISI 1986 TO SARAJEVO 1997

Summary

On October 27, 1986 in Assisi met 67 leaders of 12 Christian Churches and world religions for a Day of prayer and fasting for peace. They accepted the invitation of John Paul II to share their commitment to world peace. On the side of the Pope this was a new sign of implementation of Vatican II doctrine on religious freedom and Catholic Church's relations to other Churches and non-Christian religions. Since that encounter, as continuation of the "spirit of Assisi", His Holiness John Paul II keeps meeting - in Rome and during his pastoral visits to different countries - representatives of non-Christian religions. In this article a selection from the Pope's speeches to Jewish and Muslim representatives in different countries from 1986 to 1996 is presented in view of his visit to Sarajevo, on April 12 and 13, 1987 where Jews and Muslims have been living with Orthodox and Catholic Christians for centuries. Special attention has been given to the encounters of John Paul II with Bosnian Muslims from 1991 to 1996. This Pope believes that different religions can keep their doctrine and tradition and foster a serious dialogue and an engaged cooperation for the common good of humankind in a pluralistic world.

85 Posebno mislim na Moral Rearmament (*Moralno oboružanje*) koje je osnovao američki protestantski teolog i socijalni radnik dr. Frank Buchman neposredno prije drugog svjetskog rata u Engleskoj a nakon rata ono je puno pridonijelo izmirenju Nijemaca i Francuza. Usp. MICHAEL HENDERSON, *The Forgiveness Factor. Stories of Hope in a World of Conflict*, Grosvenor Books, London 1996.